

Araştırma Makalesi • Research Article

İbn Hazm'ın Mürcie'den Saydığı Ekollerin İman Tanımlarına Yönelttiği Eleştiriler*

The Criticisim of Ibn Hazm Towards the Definitions of Faith of Theological Ecoles Considered As Murjiah

Abdullah ARCA^{a,**}

^a Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Muş/Türkiye.
ORCID 0000-0003-3064-9647

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 30 Mart 2021
Düzeltilme tarihi: 24 Haziran 2021
Kabul tarihi: 4 Temmuz 2021

Anahtar Kelimeler:

İbn Hazm,
Mürcie,
İman
İman-amel ilişkisi

ÖZ

Mürcie, kelami bir fırka olarak büyük günah işleyenlerin durumunu Allah'a bırakıp, dini anlamdaki sorumlulukları hakkında fikir beyan etmeyen kişilere verilen ortak bir isimdir. Bununla beraber Mürcie hakkında “amelleri niyet ve inançtan sonraya bırakanlar”, “büyük günah işleyenlere ümit verenler” veya “imani sırf dille ikrardan ibaret görenler” şeklinde çeşitli isimlendirilmeler de yapılmıştır. İslam kaynaklarında onlardan söz edilirken özellikle iman hakkındaki görüşleri üzerinde durulmuş ve onlara çeşitli eleştiriler yapılmıştır. İbn Hazm, İslami ilimlerde derin bilgi sahibi olan Endülüslü Müslüman âlimlerden biridir. Eserlerinde kendi düşüncesine aykırı bulduğu kişi ve fırkaların düşüncelerini eleştirmekten çekinmemiştir. Bu çalışmada İbn Hazm'ın kendi iman anlayışına uymayan diğer ekolleri Mürcie'den sayıp onlara yönelttiği eleştiriler ve bu ekollerin iman hakkındaki görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymak adına getirdiği deliller ele alınacaktır.

ARTICLE INFO

Article history:

Received: 30 March 2021
Received in revised form: 24 June 2021
Accepted: 04 July 2021

Keywords:

Ibn Hazm,
Murji'ah,
Faith,
Relation between Faith
Imaan and Deed/'amal

ABSTRACT

As a theological sub-sect (firka), the Murji'ah who postpone the judgment on committers of major sins is a common name given to people that leave the status of those who commit major sins to Allah and do not express their opinions about the spiritual responsibilities of these major sinners. Along with this, various names were made about Murji'ah as "those who leave deeds ('amal) after intention and belief", "those who give hope to those who commit major sins" or "those who see that faith consists only spoken confession by the tongue". While mentioning them in Islamic sources, their views on faith were emphasized and various criticisms were made to them. In this context, Ibn Hazm is one of the Andalusian Muslim scholars who has a deep knowledge of Islamic sciences. However, he did not hesitate to criticize the thoughts of the people and sub-sects that they are contrary to his own thoughts in his works. In this study, it will be tried to reveal Ibn Hazm's criticisms towards other theological ecoles that do not conform to his understanding of faith considered as Murji'ah and the evidences brought by him in order to reveal the wrongness of views of these ecoles on faith will be discussed.

1. Giriş

Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endülüsi Kurtuba'nın (Cordoba) doğu kesiminde 384/994 yılında doğmuştur. İbn Hazm'ın künyesi Ebu Muhammed olup kitaplarında genellikle bu ismi kullanmıştır (İbn Hazm,

2017: 1/144). Babası Ahmed b. Said, Endülüs Emevî Halifesi II. Hişam (v. 1013) döneminde, haciblik görevinde bulunmuştur. Fakat kendisi dedesine nisbet edilmiş ve İbn Hazm olarak meşhur olmuştur. Kökeni hakkında Farslı ya da İspanya'nın yerlisi olduğu hakkında ihtilaf mevcuttur (Apaydın, 1999: 20/40).

*Bu çalışma, 7 Aralık 2020 tarihinde Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde düzenlenen İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı II (Klasik Dönem - M. VII. - XII. Yüzyıllar) Sempozyumunda sunulan bildirinin geliştirilmiş halidir.

** Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: a.arca@alparslan.edu.tr

İbn Hazm, daha küçük yaşlarda iken babasının kaldığı sarayda, haremdeki mürebberlerden ilk eğitimini almış, Kur'an kıraatini ve şiir rivayetini öğrenmiştir. İbn Hazm on beş yaşına geldiğinde kendi dönemindeki âlimlerden hadis, tarih, fıkıh, kelâm dersleri almaya başlamıştır. Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Ebû Yezid el-Ezdi'den hadis, kelâm, cedel ve dil ilimlerini öğrenmiş, onun sayesinde tanıştığı ve dostluk kurduğu Ebu Ali Hüseyin b. el-Fâsî'den istifade etmiştir. İbnü'l-Kettânî olarak bilinen Muhammed b. Hasen el-Mezheci'den de mantık dersi almıştır (Apaydın, 1999: 20/40).

İbn Hazm ve ailesi yaşadığı dönemde cereyan eden siyasi kargaşadan etkilenmiştir. Berberilerin Kurtuba'yı istila edip evlerine saldırmaları üzerine şehirden ayrılarak el-Meriyeye'ye (Almeria) gitmek durumunda kalmıştır (Temmuz 1013). Ancak burada da rahat bırakılmamış el-Meriyeye'nin valisi tarafından Emevî taraftarı olduğu ve Emevî devletini yeniden iktidar yapmayı amaçladığı suçlamasıyla 1016'da yakalanıp hapse atılmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Belensiye (Valencia) şehrinde iktidarı ele geçiren IV. Abdurrahman el-Murtaza'nın yanına gitmiş, bir müddet ona vezirlik (İbn Hazm, 2017:1/54;Serdar, 2015: 2/89-120) ya da danışmanlık görevi yapmıştır (Üveys, 1998: 80). IV. Abdurrahman'ın Berberilerle yaptığı savaşta yenilmesinin ardından İbn Hazm Berberiler tarafından esir alınmış, bir müddet sonra serbest bırakılmıştır (İbn Hazm, 2017: 1/54). Kasım b. Hammud'un hilafetinin sürdüğü yıllarda (1018-1021) Kurtuba'ya dönmüş ve orada kalmıştır (İbn Hazm, 2016: 146; Üveys, 1998: 69). Emevî taraftarlarının gayretli çalışmaları sonucunda Kurtuba halkı Kasım b. Hammud'u azledip V. Abdurrahman el-Müstazhir'i halife olarak tayin edince kısa bir süre de olsa tekrardan vezirlik görevine getirilmiştir. 1024 yılında halifenin amcasının oğlu olan III. Muhammed el-Müstekfi Billah, ayaklanmış, el-Müstazhir'i öldürüp hilafeti ele geçirmiştir. Ardından İbn Hazm'ı, el-Müstazhir'in arkadaşı olmakla suçlayıp tutuklamış ve Şatıbe'ye (Javita) gönderip hapsedirmiştir (İbn Hazm, 2018:472-473; Apaydın, 1999: 20/40; Serdar, 2015: 2/89-120). İbn Hazm'ın bu tutukluluk hali, Endülüs'ün son Emevî halifesi III. Hişam'ın 1027 de iktidarı ele geçirmesine kadar devam etmiştir. İbn Hazm'ın son halifeye de kısa bir zaman vezirlik yaptığı kaynaklarda zikredilmiştir (İbn Hazm, 2017: 1/55).

Endülüs'ün gidişatının kötü olduğunu, ülkenin hızla çözülmeye ve çökmeye doğru yol aldığını gören İbn Hazm, Emevî hilafetinin diriltilmesi gerektiğini dillendirmeye başlamış, bunu gerçekleştirmek için de siyasette aktif rol üstlenmiştir. Ancak İbn Hazm ve onun gibi düşünen âlimlerin gayretleri olumlu bir netice vermemiş Emevî Endülüs hilafeti birbiriyle sürekli savaşan yirmi kadar şehir ve imarete bölünmüştür. Emevî hilafetinin yeniden hâkim olması için sarf ettiği siyasi çabalardan bir sonuç alamayan (İbn Hazm, 2017: 1/56; Zehebî, 1994: 30/413). İbn Hazm, yazdığı *Nakdu'l-Arus* isimli eseri sebebiyle kitaplarının yakılmasından sonra siyasetle ilişkisini keserek (Serdar, 2015: 2/91) atalarının memleketi olan Leble'ye (Niebla) dönmüştür. Burada siyasetten uzak kalarak, zühd içinde bir yaşam sürerek hayatında yeni bir sayfa açmış, telif ettiği kıymetli eserlerle ve yetiştirdiği öğrencilerle düşüncelerini tesis etmeye çalışmıştır. İbn Hazm, 1064'te 72 yaşında iken atalarının köyü Mente Lişem'de (Casa Montija) vefat etmiştir (İbn Hazm, 2017: 1/58; Üveys, 1998: 72; Serdar, 2015: 2/91).

İbn Hazm sıkıntılarla dolu olan hayatında çok sayıda değerli eserler ile birlikte birçok kıymetli öğrenci bırakmıştır (İbn Hazm, 2017: 1/58; Serdar, 2015: 2/91). İhlaslı, ilim sahibi, hırslı ve doğru sözlü bir kişiliğe sahip olan İbn Hazm muhaliflerine karşı sert mizaçlı, acımasız bir eleştirmen, keskin ve sivri dilli idi. Bu sebeple "Haccâc'ın kılıcı ile İbn Hazm'ın dili kardeşdir." sözü darb-ı mesel olmuştur (İbn Hallikân, 1968: 3/328; İbn Hazm, 2017: 1/58; Serdar, 2015: 2/91).

2. İbn Hazm'ın Mezhep Tasnifi

Arapçada ذهاب kökünden türetilen ve gitmek, gidilecek, takip edilecek yol, gidilecek zaman anlamında mimli masdar, ism-i zaman ve ism-i mekân olan mezhep kavramı, mecazî anlamda kişinin benimsediği inanç, takip ettiği yol anlamında kullanılmıştır (Öz, 2014: 33-34). Terim olarak dinin aslî veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmak ve bu delillerden hükümler çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem şeklinde tarif edilmiştir (Üzüm, 2004: 29/526). Tanımdaki aslî hükümler dinin inanç esaslarını, fer'î hükümler ise ibadetler ile insanlar arası ilişkileri ifade etmektedir (Üzüm, 2004: 29/526). "Bu mesele Ehl-i Sünnet'e veya Mu'tezile'ye şu şekildedir." denildiğinde meselenin o mezheplerin prensiplerine göre anlaşılma ve izah etme tarzı kastedilmektedir. Yine "falanca kişi Şîi'dir, ya da Mürcî'dir" denildiği zaman bu kimselerin belirtilen mezheplerin görüşlerini benimseyip onların mensubu olduğu belirtilmek istenmektedir. Siyasi sebeplerden dolayı teşekkül eden mezhepler ile inanç konularını ele alan itikadî mezhepler için daha çok fırka kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir (Öz, 2014: 33-34).

İslâm tarihinde dinî ve siyasi fırkalar yeni teşekkül ettikleri zamanda "ashâbu'l-makalât" olarak isimlendirilmişlerdir. Bunun sebebi, bazı İslam âlimlerinin çeşitli meseleler hakkında "makale" adıyla risâleler yazmaları ya da bu meseleler hakkında sözlü olarak görüşlerini ortaya koymalarıdır. Bu görüşler zamanla gruplaşma şekline girmiş, ashâbu'l-makalât "bir kurucunun liderliğinde ortak düşünceler etrafında bir araya gelen gruplar" şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra fırka kavramı İslâm mezhepler tarihinde gruplaşmayı anlatan yaygın bir terim olmuştur. Mesela Nevbahî (v.924), Şîi gruplarına dair eserini *Fıraku's-Şî'a*, itikadî ve siyasi grupları inceleyen Abdülkahir el-Bağdâdî (v.1037) de kitabını *el-Farku Beyne'l-Firak* olarak isimlendirmiştir (Üzüm, 2004: 29/526).

İbn Hazm, İslam dünyasında zuhur eden bir düşünce hareketinin ya da bir oluşumun mezhep olarak sayılabilmesi için bazı şartları taşınması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre itikadî veya siyasi bir hareketin mezhep olarak kabul edilebilmesi için tevhid, kader, iman-küfür, imamet ve ahabın fazileti gibi ana meselelerde görüş beyan etmiş olması lazımdır (İbn Hazm, 1996: 2/275). İbn Hazm mezheplerin oluşumunda ve düşüncelerinin şekillenmesinde sosyal, siyasi, dini ve tarihi sebeplerin olduğunu belirtir. Örneğin ona göre Şîi fırkaların sahip olduğu fikirlerin altında İran kültürünün açık bir etkisi vardır. Şöyle ki Farşlılar geniş bir krallığa sahiptiler ve güç bakımından diğer milletlere karşı üstün durumdaydılar. Bundan dolayı kendilerini ayrıcalıklı kabul ediyor, soylular olarak isimlendiriyorlardı. Diğer insanları ise kendi köleleri olarak görüyorlardı. Araplar tarafından devletleri yok

edilince –onlara göre Araplar, küçük, güçsüz ve önemsiz bir millettir- bu durum onların çok zoruna gitti. Böylece defalarca çeşitli hile ve oyunlara başvurmaları suretiyle Müslümanlarla mücadele etmeye çalıştılar. Fakat yaptıkları her hilede başarısız oldular. Sonrasında Onlardan bir topluluk Müslümanları kandırmak ve aldatmak yoluyla başarıya ulaşabileceğini düşünerek Müslüman oldu. Müslümanlar arasında o dönemde cereyan eden siyasi çatışmada Ehl-i Beyt taraftarı oldular. Hz. Ali'nin uğradığı haksızlığı ve kendisine yapılan zulmü dillendirdiler. Böylece Ehl-i Beyte olan muhabbetlerini ortaya çıkarmaya çalışıp Şiî taraftarların yanlarında yer almaya başladılar. Ardından Şiî taraftarları çeşitli vesilelerle aldatıp onları İslam'dan çıkardılar (İbn Hazm, 1996: 2/275).

İbn Hazm Müslüman toplumda ortaya çıkan fırkalar olarak Ehl-i Sünnet, Mu'tezile, Mürcie, Şi'â ve Haricileri saymıştır. Gerçi onun doğup büyüdüğü İspanya'da bu mezheplerin hepsi mevcut değildir ya da eğer varsa da yeterli bir nüfusa sahip değildir. Çünkü o dönemde Endülüs'te Maliki mezhebi hâkimdir ve devlet yönetimi Maliki mezhebinin dışında başka bir mezhebe veya ekole yaşama hakkı tanımamaktadır (İbn Hazm, 2017: 1/76). Bununla beraber İbn Hazm'ın bu ekollerden bahsetmesi ve Ehl-i Sünnet dışındakilerini şiddetle eleştirmesi bu ekollerin görüşlerinin Endülüs'te bilindiğini ortaya koymaktadır.

İbn Hazm mezhepleri ehl-i hak ve ehl-i bid'at olarak tasnif etmiş, Ehl-i Sünnet'i, ehl-i hak olarak kabul edip geriye kalanları ehl-i bid'at kategorisine yerleştirmiştir. Ona göre Ehl-i Sünnet mezhebine dahil olanlar öncelikle sahabelerdir. Sonra sahabelerin yolundan giden tabiînin büyüklüğüdür. Sonra da Ehlü'l-Hadis ve zamanımıza gelinceye kadar nesiller boyunca onlara uyan fakihler ve yine yeryüzünün her köşesinde onlara tabi olan kimselerdir. Onun yaptığı bu taksimde sahabe, sahabenin düşüncesinde olan tabiî, Ehl-i Hadis alimleri ve dünyanın neresinde olursa olsun onların görüşlerini benimseyen herkes Ehl-i Sünnet mezhebine mensuptur. Bunların dışında kalanlar ise bid'at ehlidir. Dolayısıyla İbn Hazm'ın düşüncesinde Mu'tezile, Şi'â, Mürcie ve Hariciler Ehl-i Sünnet dairesinin içinde değildir (İbn Hazm, 2017: 2/11-16).

3. Mürcie

Mürcie kelimesinin “tehir etmek, geciktirmek” manasında olan ircâ veya “ümit etmek, beklenti içinde olmak” anlamındaki recâ kökünden geldiği konusunda çeşitli görüşler ortaya konmuşsa da aslı harflerinin sonuncusu hemze olan ircâ'dan türemiş olduğu fikri tercih edilmiştir (Kutlu, 2006: 3141-54; 2018: 45 vd; Şehristânî, 1998: 1/161-162). Terim anlamı bakımından da bu kavram yine değişik şekillerde tarif edilmiştir ki bu tariflerden bir kaçısı şeklindedir: Mürcie, Hz. Osman ve Hz. Ali başta olmak üzere büyük günah işleyen herkesin durumunu Allah'a havale ederek onların cennetlik veya cehennemlik olduğu hususunda bir fikir ortaya koymayan kimselerin müşterek adıdır (Öz, 2014: 521). Mürcie, imanın amelsiz söz veya sadece söz olduğunu söyleyen kimselerdir. Mürcie, kible ehlinin tümünün zahirdeki imanları dolayısıyla mümin olduğunu iddia eden ve onların hepsi için Allah'tan mağfiret uman kimselerdir. Mürcie, iman olduktan sonra büyük günah işleyen kimsenin günahının imanına zarar vermediğini, iyiliklerimizin makbul, kötülüklerimizin de aff edildiğini söyleyenlerdir (Ebu Hanife, 2017: 55; İbn Hazm,

2017: 3/12). Mürcie, amellerin farzietini reddedenlerdir (Kutlu, 2018: 49-52).

Mürcie ismi ilk defa Haricî Nafi b. Ezrak tarafından kullanıldığı rivayet olunmuştur. Yine Hz. Peygamber'den Mürcie'nin yetmiş peygamberin diliyle lanetlendiği rivayet olunmuştur (Bağdâdî, ts: 178). Bu sebeple Mürcie mensupları kendilerini yerilen Mürcie olarak değil de övülenler olarak, Hariciler gibi cennet karşılığında canlarını ve mallarını Allah'a satanlar anlamında şâri olarak, bazen de birlik ve beraberliği savunanlar anlamında Ehlü'l-Cemaâ el-Mürciün adıyla tanıtmak istemişlerdir. Hariciler ise onlara büyük günah işleyenler hakkında hüküm vermedikleri için şükkak/şüpheciler olarak isimlendirmişlerdir (Öz, 2014: 522). Şehristânî, Mürcie'yi Havaric Mürciesi, Kaderiyye Mürciesi, Cebriyye Mürciesi ve Halis Mürcie olmak üzere dört gruba ayırmış, Halis Mürcie'nin kolları hakkında bilgi vermiştir (Şehristânî 1998: 1/262). Makalat kitaplarında Mürcie genel olarak Yunusiyye, Übeydiyye, Gassaniyye, Salihyye, Sevbanıyye, Tümeniyye, Merisiyye, Gaylaniyye, Cehmiyye, Kerrâmiyye, Neccariyye gibi alt kollara ayrılmıştır (Bağdâdî, ts: 178-182; Şehristânî, 1998: 1/162; Öz, 2014: 522-533). Mürcie'nin ortaya çıkışında etkili olan sebeplerin başında Hâricî zihniyeti, Emevî-Hâşimî çekişmesi, Emevîler'in politik, ekonomik siyaseti ve kentleşme sürecinin doğurduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal problemlerin olduğu söylenebilir (Kutlu, 2006: 32/41-54).

İbn Hazm, Müslümanların büyük çoğunluğunu Mürcie mezhebinden saymıştır. Bu mezhebin yelpazesini geniş tutarak Cehmiyye, Neccariyye ve Kerramiyye ile birlikte Eş'ârîleri de Mürcie olarak kabul etmiştir. O, Kerrâmîleri, “iman dil ile söylemekten ibarettir, bir kişinin kalbinde küfür bulursa bile mü'mindir.” görüşü dolayısıyla, Cehm b. Safvan'ı (v. 745-46), “iman kalbin eylemidir, kişi diliyle küfrünü açıklasa, putlara tapsa, İslam yurdunda Yahudi ve Hıristiyanlığa bağlansa, haça ibadet edip istavroz çıkarsa dahi imanına zarar gelmez.” görüşünden dolayı Mürcie'den saymıştır (İbn Hazm, 2017: 2/10). Eş'ârîleri de bu kategoriye dâhil eden İbn Hazm, onların “iman kalbin tasdikidir” düşüncesini benimsedikleri için Cehm b. Safvan'la aralarında bir farkın olmadığını belirtmiştir (İbn Hazm, 2017: 2/10).

İbn Hazm, Mürcie olarak isimlendirdiği kesimlerden Ehl-i Sünnete en yakın olanların İmam Ebu Hanife (v. 767) ve onun mezhebinin mensupları olduğunu söylemiştir. Çünkü onlara göre iman, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmektir. Ameller yalnızca imanın şerai'i ve farzlarıdır. Ehl-i Sünnete en uzak olanlar ise Cehm b. Safvan, Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (v.936) ve Muhammed b. Kerrâm es-Sicistani'dir (v.869). Çünkü Cehm ve Eş'ârî “İman sadece kalbin akidir.” görüşünü benimsemişlerdir (İbn Hazm, 2017: 1/78-80; Serdar, 2006: 166). İbn Hazm'ın savunduğu bu görüşlerden onun Eş'ârî ve Maturîdî ekollerini Ehl-i Sünnet olarak kabul etmediği, onları da Mürcie fırkasına dâhil ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu iki ekolün âlimlerinin çoğunluğuna göre iman kalbin tasdikinden ibarettir.

4. İbn Hazm'ın İman Anlayışı

İbn Hazm, insanların imanın tarifinde ihtilaf ettiklerini belirtip bu tanımların neler olduğu konusunda bilgiler verir. Onun aktardığı bilgilere göre insanlar iman hakkında aşağıdaki görüşleri ortaya koymuşlardır:

Bir grup, imanın Allah Teala'yı kalp ile bilmek olduğunu iddia etmiştir. Bu düşünceye göre Yahudiler, Hıristiyanlar ve onların dışındakiler dilleri ve ibadetleriyle küfrün birçok çeşidini işlemiş olsalar da onlar kalpleriyle Allah'ı bilmişlerse cennet ehli olan Müslümanlardan olmuştur. Bu görüşü savunanlar ise Cehm b. Safvan, Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî, Bakillânî (v.1013), İbn Füreke (v.1015) ve onların taraftarlardır.

Bir topluluk da imanın -her ne kadar kalbiyle küfre inanmış olsa bile-dil ile Yüce Allah'ı ikrar etmek olduğunu söylemiştir. Bunu yaptığı takdirde o cennet ehlinde bir mümindir. Bu görüş Muhammed b. Kerrâm'ın ve taraftarlarının görüşüdür.

Başka bir topluluk ise imanın kalp ile bilmek ve dil ile ikrar etmek şeklinde ikrar ve tasdik ikisinin birlikte olduğunu kabul etmiştir. Bu görüşe göre kişi dinini kalbiyle bilip diliyle ikrar ettiğinde iman ve İslam bakımından kâmil bir Müslüman olur. Ameller ise iman diye isimlendirilmez, fakat onlar imanın şerai'idir. Bu da Ebu Hanîfe ve bazı fakihlerin görüşüdür.

Diğer fakihler, Ehl-i Hadis, Mu'tezile ve Haricîlerin çoğunluğu ise imanı, dini kalp ile bilmek, dil ile ikrar etmek ve uzuvlarla amel etmek şeklinde kabul etmiştir. İster farz olsun isterse nafîle olsun her taat ve amel hayırdır ve imandır. İnsan hayrını artırdığında imanı da artar. Günah işlediğinde imanı da eksilir (İbn Hazm, 2017: 2/736-738; 2009: 450; 2004: 109).

İbn Hazm ameli imana dâhil etmeyen fırkaların imanını tanımladığı görüşlerini verdikten sonra onların bu konuda dayandıkları delili de aktarır ki o da şu şekildedir: Kur'an apaçık Arapça diliyle indirilmiştir. Yüce Allah ve Resulü (sav) bizlere Arapça hitap etmiştir. İman kelimesi sözlükte sadece tasdik etmek anlamına gelir. Uzuvlarla amel ise tasdik olarak isimlendirilmez. Bundan dolayı amel iman değildir. Yine iman tevhidir. Ameller ise tevhid olarak isimlendirilmez. Şayet ameller tevhid ve iman olsaydı bunlardan herhangi bir şeyi kaybeden bir kimse imanı kaybetmiş ve imandan ayrılmış olurdu. Böylece onun mümin olmaması gerekirdi (İbn Hazm, 2017: 2/738).

İbn Hazm *el-Fasl'da* iman kelimesinin şer'i anlamının salt tasdikten ibaret olduğunu kabul etmemekle beraber imanın aslının tasdik eden kişinin -muayyen bir şeyi değil- herhangi bir şeyi onaylamak suretiyle kalp ve lisan ile gerçekleşen tasdik olduğunu söyler. Ona göre ancak Allah Azze ve Celle resulünün lisanı üzerinde iman lafzını sınırlı özel ve bilinen şeylere yönelik kalbin akdi olarak belirlemiştir. Aynı şekilde Allah söz konusu şeyleri dil ile ikrar etmek olarak bildirmiştir. Yine sadece Yüce Allah'a taat olan her şey için uzuvların ameli olarak ortaya koymuştur (İbn Hazm, 2017: 2/746). *el-Usûl ve Furû'* adlı eserinde de bu anlama benzer bir açıklama yapan İbn Hazm imanın lügat bakımından asıl olan anlamının tasdik olduğunu, ancak şeriatın bu anlama ilave bir anlam kattığını savunur. Çünkü Allah Teala: "İman edenlere gelince onların imanı artırır." (Tevbe,9/124) ayetiyle ameli irade etmiştir. Ayrıca iman artmakta ve eksilmektedir. Amellerin ziyade olmasıyla artmakta, onların azalmasıyla da eksilmektedir. Hâlbuki tasdikte artma yoktur (İbn Hazm, 2004: 109).

İbn Hazm *ed-Durre* adlı eserinde ise kendi düşüncesine göre imanın tanımını şöyle yapar: "İman kalp ile akd

etmek, dil ile söylemek ve azalarla amel etmektir. Masiyetle azalır, taatle artar. Allah Teala'ya yapılan her taat imandır (İbn Hazm, 2009: 447). İbn Hazm, imanın bu tanımını benimsemekle Haricîler, Selef ve Mutezile ile görüş birliği içinde olmakla birlikte Eş'ârî, Maturîdî ve diğer ekollerden de ayrılmaktadır (Serdar, 2005: 166). Bununla beraber İbn Hazm, imanın tanımı içerisinde ameli dâhil etmeyen her fırka veya şahsı da Mürcie'den saymaktadır (Karadaş, 2009: 89-102).

5. İbn Hazm'ın Ekollerin İman Anlayışına Yönelik Eleştirileri

5.1. İmanın Tasdik Olduğuna Yönelik Eleştirisi

İbn Hazm, kendisinin benimsediği iman tarifinin dışında kalan tariflerin hatalı ve yanlış olduğunu ortaya koymak adına iman konusunda yapılan tarifleri gruplara ayırarak her bir tanısını ele alır ve çürütmeye çalışır. Bunu yaparken de delillerini genel olarak ayetlerden seçmekle beraber Arap dilinden de yararlanır (Serdar, 2005: 166). İbn Hazm'ın Mürcie'den sayıp eleştirilerini yönelttiği birinci grup, imanın tasdikten ibaret olduğunu savunan Eş'ârîlerdir. Ancak İbn Hazm bu gruba "iman kalbin marifetidir" diyen Cehm b. Safvan'ı da dâhil etmiş, Eş'ârîler ile Cehm'in iman tanımlarını aynı kategoride değerlendirmiştir.

İbn Hazm dil ile ikrar olmaksızın sadece kalbin tasdikinin Arap dilinde iman olarak isimlendirilmediğini belirtir. Çünkü hiçbir Arap "bir şeyi kalbiyle tasdik eden sonra da kalbiyle ve diliyle onu yalanladığını ilan eden kişi musaddik olarak isimlendirilir" şeklinde bir ifade kullanmamıştır. Aynı şekilde buna inanan anlamında mümin de dememiştir. Arap dilinde bir şeyi kalbi ve lisanıyla birlikte tasdik etmek mutlak olarak tasdik ve iman olarak isimlendirilir. İbn Hazm'a göre eğer "iman kalbin tasdikidir" diyenlerin sözü doğru olsaydı bu durumda iman isminin herhangi bir şeyi tasdik eden veya herhangi bir şeye inanan herkese isim olarak verilmesi gerekirdi. Nitekim Hallac-ı Mansur'un (v.922), Mesih'in ve putların ilahlığını tasdik eden bir putperestin mümin diye isimlendirilmesi gerekli olurdu. Çünkü onlar onayladıkları şeyin tasdikçileridir. Bu söz ise Müslüman olduğunu söyleyen hiçbir kimsenin söyleyemeyeceği bir sözdür. Bilakis bunu söyleyen kişi Müslümanların çoğunluğuna göre kâfirdir. Çünkü Allah Teâlâ "Şüphesiz Allah'ı ve Peygamberini inkâr edenler Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler "peygamberlerin kimine inanınız kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin arasında bir yol tutmak isteyenler var ya! İşte onlar gerçekten kâfirlerdir" (Nisa, 4/150-151) şeklinde buyurmuştur. Böylece Yüce Allah kendisine iman ettiği halde bazı peygamberlere inanıp bazılarını inkâr eden topluluğa iman isminin verilmesinin caiz olmadığını Kur'an'ın nassıyla belirtmiştir (İbn Hazm, 2017: 2/741-742). İbn Hazm burada lügatte tasdik anlamına gelen imanın şeriatte de aynı anlama gelmediğini vurgulamak istemektedir. Çünkü lügatte her tasdik edilen şeye iman lafzı kullanılabilir. Ancak dinde aynı durum söz konusu değildir. Zira dinde belirli olan akitler üzerine veya bu akitleri ifade eden sözlere ve belirli olan amellere bu isim verilebilir. Örneğin Hz. İsa'nın (as) ulûhiyetini tasdik eden Hıristiyanlara musaddik ismi verilebilirse de şeriatte onlara mümin ismi değil kâfir veya müşrik ismi verilir. Aynı şekilde Hz. İsa'nın ulûhiyetini inkâr eden Müslümanlara

şeriatte kâfir değil mümin ve Müslüman denilir (İbn Hazm, 2009: 455).

İbn Hazm imanı kalbin tasdiki olarak görenlere şöyle bir soru yönelir: “Dünyada kâfir olan herkes kıyamette kalbi ve diliyle Allah’a, nübüvüve, dirilmeye, cezaya özetle İslam’ın tamamına kesin olarak inanır, tasdik eder. Bu durumda imanı kalbin tasdikinden ibaret sayanlara sorulur. Bunların hepsi tasdikleriyle beraber kâfir midirler yoksa mezkûr olan hususlara inandıkları için mümin midirler?” İbn Hazm bu kimselerin soruya “kâfirdirler” cevabını verdiklerinde mel’un olan görüşlerini terk ettiklerini, “müminidirler” dediklerinde ise Allah’ı inkâr ettiklerini söyler (İbn Hazm, 2009: 455). İbn Hazm imanın salt kalbin tasdikinden ibaret olmadığına “Allah onların imanlarını zayi edecek değildir” (Bakara,2/143) ayetini delil olarak gösterir. Zira bu ayette namaz iman olarak isimlendirilmiştir ki bu isim şer’î bir isim olup Allah Teâlâ tarafından konulmuştur. Ayette ziyadelik iman için sabit olunca kendisinde fazlalığın meydana geldiği şeyde eksikliğin de gelebileceğini bizler zorunlu olarak biliriz. Yani fazlalaşan şey aklen eksilebilir de. Çünkü ziyadeleşen şeyden bir parça azalır o şey eksilmiş olur. Hâlbuki tasdikte azalma söz konusu değildir. Tasdik eksildiği takdirde hepsi batıl olur. Çünkü tasdik kısımlara ayrılamaz. Bir şeyin tamamın batıl olması ise eksilme olarak isimlendirilmez. Eksiklik ancak bir kısmı yok olup diğer kısmı baki kalana denilir (İbn Hazm, 2004: 109-110).

5.2. İmanın Kalp ile Tasdik Dil ile İkrar Olduğuna Yönelik Eleştirisi

Ebu Hanife ve onun taraftarlarının imanın kalp ile tasdik, dil ile ikrar olduğu şeklindeki görüşünü ele alan İbn Hazm, onların delil olarak lügatı gerekçe göstermelerinin lehlerinde asla delil teşkil etmediğini söyler ve şöyle bir açıklamada bulunur. Lügatte şöyle bir zorunluluk vardır. Bir şeyi tasdik eden herkes onun müminidir. Siz hepiniz iman ismini kullanırsınız. Ancak onu herhangi bir şeyi tasdik eden kimseye isim olarak vermezsiniz. Bunu tüm sıfatlar hariç sadece belirli ve sınırlı olan sıfata isim olarak verirsiniz. O da şudur. Allah’ı, O’nun resulünü, Kur’an’ın getirdiği her bir hususu, dirilişi, cenneti, cehennemi, namazı, zekâtı ve bunların dışında ümmetin icma ettiği hususları tasdik eden kimseye verirsiniz. Bu durumda yukarıdakilerden birini veya hepsini tasdik etmeyen kimseye mümin denilmez. Bu da imanın lügat anlamının hilafıdır (İbn Hazm, 2017: 2/743-744).

Bu grubun “Amel iman diye isimlendirilseydi amelinden herhangi bir şeyi kaybeden ya da ihmal eden bir kimse imanını kaybetmiş olurdu ve mümin olmaması gerekirdi” şeklindeki itirazını değerlendiren İbn Hazm, şeriatte ancak Yüce Allah’ın bir şeyi isim olarak vermemizi emretmesi ya da bir nas ile mubah kılması suretiyle isim olarak kullanabileceğimizi, çünkü Allah’ın muradının ancak O’nun katından gelen vahiyle bilinebileceğini, Allah’ın izni olmadan şeriat konusunda herhangi bir şeyi isim olarak kullanan kimseyi Allah “Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Hâlbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir” (Necm, 53/23-24) sözüyle reddettiğini belirtmiştir. Ona göre Allah’ın isimlendirmesi dışında kimse için

isimlendirme caiz değildir. Bu hususa muhalefet edildiği takdirde Allah’a yalan isnad edilmiş ve Kur’an’a ters düşülmüş olacaktır. Buna göre İbn Hazm, Allah’ın mümin diye adlandırdığını kendisinin de mümin olarak adlandırdığını, iman meydana geldikten sonra bu ismi Allah’ın söküp aldığı kimselerden kendisinin de söktüğünü beyan etmiştir. Bununla beraber İbn Hazm Allah’ın iman diye isimlendirdiği bazı amelleri terk eden kimselerden iman ismini düşürmediğini, bu sebeple kendisinin de böyle kimselerden mümin ismini düşürmesinin mümkün olmadığını ancak “imanının tamamını değil bir kısmını kaybetmiştir” şeklindeki sözü ise söyleyebileceğini belirtmiştir (İbn Hazm, 2017: 2/744; Türcan, 2011: 26/1, 65-79).

İbn Hazm her ne şekilde olursa olsun tasdikte bir artışın meydana gelmesinin mümkün olmadığını, tevhid ve peygamberlikte de durumun böyle olduğunu savunur. Çünkü onun iddiasına göre herhangi bir şeyi kalbiyle tasdik eden ya da onu diliyle söyleyen herkes şu üç durumdan birinden uzak duramaz. Birincisi, inandığı ve ikrar ettiği şeyi tasdik ediyor. İkincisi, inandığı ve tasdik ettiği şeyi yalanlıyor. Üçüncüsü de ikisi arasında şüphe içindedir. İbn Hazm bu maddelerin açıklamasını ise şu şekilde yapar. Bir kimsenin tasdik ettiği şeyi tekzip etmesi mümkün değildir. Yine tasdik ettiği şeyden şüphe etmesi de imkânsızdır. Böylece geriye şüphe olmaksızın söz konusu kimsenin inandığını tasdik eden biri olduğu hususu kalmıştır. Bir kimsenin tasdikinin başka bir kimsenin tasdikinden daha fazla olması mümkün değildir. Çünkü iki tasdikten birine bir şey arız olduğunda onun artık tasdikten çıkıp şüphe haline geldiği zorunlu olarak bilinmektedir ki tasdikin manası tasdik edilen şeyin varlığına kesin ve kat’î olarak inanılmasıdır. Dolayısıyla bu sıfatta/tasdikte üstünlük (tefadül) yoktur. Kişi eğer inanmamışsa bu konuda şüphe etmiştir ve o şeyi tasdik eden değildir (İbn Hazm, 2017: 2/750).

İbn Hazm burada şöyle bir sonuca varmak istemektedir. Allah Teâlâ’nın ayetlerde zikrettiği imandaki ziyadelik ne tasdik ne inanç konusundadır. Bu artış bu ikisinin dışında olan amel konusundadır. Böylece Kur’an’dan hareketle iyi amellerin iman olarak kabul edilmesi İbn Hazm’a göre sabit olmaktadır (İbn Hazm, 2017: 2/750).

İbn Hazm *el-Usûl’de* ise Ebu Hanife ve taraftarların iman anlayışlarının geçersiz olduğunu yine tasdik üzerinden değerlendirmeye tabi tutar. Tasdikten bir şeyin eksilmesiyle hepsinin geçersiz olduğunu iddia eden İbn Hazm delil olarak Mekke müşriklerini verir. Ayetlerde de belirtildiği üzere (Ankebût, 29/63; Lokman, 31/25) onlara “gökleri ve yeri kimin yarattığı” sorulunca onların “Allah” dediklerini ve bunu kalpleriyle bildiklerini, ayrıca putlara secde ettikleri zaman putların yaratılmış olduklarını da bilmelerine karşın müşrik ve kâfir olarak isimlendirildiklerini bildirir. Kureys müşriklerinin Allah’ı kalpleriyle bildikleri ve dilleriyle de bunu itiraf ettikleri halde mümin olarak kabul edilmediklerinden hareketle İbn Hazm imanın; Allah’ı, peygamberlerini, kitaplarını kalp ile bilmek sonra bütün bunları lisan ile söylemek, bütün farzları hakkıyla yapmak, haramlardan kaçınmak sonra da gücü yettiği ölçüde iyilik ve hayrı ziyadeleştirmek olduğunu, Ehl-i Sünnet olarak kastettiği kesimin iman tanımının da bu şekilde olduğunu belirtir (İbn Hazm, 2004:112-113).

İbn Hazm, imanın kalp ile tasdik dile ile ikrar olduğunu savunanlara karşı Ehl-i Kitap ve İblis'in durumlarından bahseden ayetleri de delil olarak getirmiştir. Bilindiği gibi Yahudiler Hz. Peygamber'i (sav) kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanıyorlardı. Çünkü onun vasıflarını Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buluyorlardı. Nitekim Allah Teâlâ "...Onlar gerçekte seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar" (En'âm, 6/33) sözüyle Yahudilerin Hz. Peygamber'in (sav) doğruluğunu bildiklerini ve onu yalanlamadıklarını haber vermiştir. Bununla beraber Müslümanların ittifakıyla Yahudiler kâfirdir. Hatta bu konuda ümmetten hiç kimsenin bir itirazı yoktur. Aynı şekilde İblis de Allah Teâlâ'yı, meleklerini, elçilerini ve dirilişi bilen biriydi. Hz. Âdem'in (as) yaratılışına da şahit olmuş ve ona secde etmemiştir. Bu sebeple Allah kendisine hitap edip "Ey İblis! İki elimle yaratılıma secde etmekten seni menden nedir? Böbürlendin mi, yoksa yücelerden misin?"(Sâd, 38/75) diye sormuş sonra cennetten çıkmasını emretmiş, kendisine kıyamet gününe kadar mühlet verilmiştir. Hal böyleyken İblis bütün bunları nasıl tasdik etmiş olmasın! (İbn Hazm, 2017: 2/763).

İbn Hazm Yahudilerin ve İblis'in tasdiklerine rağmen kâfir olduklarını, bu konuda herhangi bir şüphenin bulunmadığını belirtir. Onun iddiasına göre iman sadece tasdik ve ikrardan ibaret olsaydı Yahudi, Hıristiyan ve diğer kâfirlerle birlikte cehennemde olanların hepsinin dünyada iken yalanladıkları şeylerin tamamını tasdik edip dil ile ikrar etmelerinden dolayı mümin olmaları gerekirdi. Hatta Yahudi ve Hıristiyanların dünyada iken bile mümin olarak kabul edilmeleri gerekir ki İbn Hazm onlar için böyle bir şeyi mümkün gören kimsenin küfrüne hükmetmiştir (İbn Hazm, 2017: 2/764).

5.3. İmanın Sadece Dilin İkrarı Olduğuna Yönelik Eleştirisi

İbn Hazm, imanı dilin ikrarı olarak kabul eden Kerâmiyye ve Mürcie'nin bu anlayışına da eleştiriler yöneltir. İbn Hazm, bu kesimin Hz. Peygamberin (sav) ashabının tamamı ve onlardan sonra gelenlerin hepsinin, diliyle müslüman olduğunu söyleyen bir kimsenin kendileri nazarında İslamın hükümlerinin uygulanacağı bir Müslüman olduğu hususunda icma etmiş olmalarını, Hz. Peygamberin (sav) bir cariyeye hakkında "Onu özgür bırakın, zira o bir mümindir" sözünü ve amcası Ebu Talib'e hitaben "Ey Amca! Allah katında senin için şahitlik edeceğim" deyişini kendi görüşlerine delil olarak getirdiklerini ancak bunlardan hiçbirinin gerçekte onların lehine delil olmayacağını ifade eder. Bununla beraber bu konudaki icma'ın sahih olduğunu, diliyle inandığını söyleyen kimseye zahiren mümin ismini verdiklerini, ancak Allah katında bu kimselerin kesin olarak mümin olduğuna inanmadığını belirtir ve Hz. Peygamber'in (sav) şu hadisini düşüncesine delil olarak getirir. "Allah'tan başka hak ilah olmadığına (zahirde) şahadet edip getirdiklerime iman edinceye kadar insanlarla muharebe etmekle emrolundum. Onlar bu işleri yapınca canlarını ve mallarını benim elimden kurtarırlar. Hesaplarına gelince o Allah'a aittir" (Buhârî, 2002: İman,17). Cariyenin Hz. Peygamber'in (sav) söylediği gibi zahiren mümin olduğunu belirten İbn Hazm yine de insanların kalpleriyle inanmadığı şeyleri dilleriyle söyleyebildiklerine Halid b. Velid'in Hz. Peygamber'e (sav) "Nice namaz kılan kimseler vardır ki

kalplerinde olmayan şeyleri dilleriyle söyler" sözüyle dikkat çekmeye çalışır. Hz. Peygamber'in (sav) amcası için söylediği söz hakkında ise Allah resulünün işin zahirine göre şahitlik edeceğini amcasının hesabının ise Allah'a ait olduğunu söyler (İbn Hazm, 2017: 2/784).

İbn Hazm imanın sadece dilin ikrarı olduğunu savunanların görüşlerinin batıl olduğunu aşağıdaki ayetlerle ortaya koymaya çalışır. "İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde "Allah'a ve âhîret gününe inandık" derler. Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; halbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar. Kalplerinde bir bozukluk vardır, Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır. Yalan söylemeleri yüzünden kendilerine acı veren bir azap da vardır" (Bakara, 2/8). "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla "iman ettik" diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin" (Mâide, 5/41). "Bedeviler, "İman ettik" dediler. Onlara de ki: "Siz iman etmediniz. Lakin teslim olduk deyiniz. Henüz iman kalplerinize girmedi..." (Hucûrât,49/14).

"Münafıklar sana geldiklerinde, "Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin" derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler" (Münâfikûn,63/1) ayetini de delil olarak sunan İbn Hazm Allah'ın bu ayette kalbiyle inanmadığı halde diliyle iman eden kimsenin kâfir olduğunu beyan ettiğini, hâlbuki imanı sadece dilin ikrarı olarak görenlerin, münafıkların dilleriyle inandıklarını söylemelerinden ötürü onları mümin kabul etmeleri gerektiğini, bunu kabul etmenin ise kişiyi İslam'dan çıkardığını belirtir (İbn Hazm 2017: 2/790; 2004:112). İbn Hazm bu ayetlere dayanarak kalbin inanışı olmaksızın dil ile ikrar etmenin Allah katında bir hükmünün olmadığını ifade etmiştir.

Sonuç

İslam düşüncesi içerisinde teşekkül eden tüm kelamî ekoller kendi düşünce yapılarına uygun olarak bir iman tanımı geliştirmiştir. Bu tanımlar bazı ekollerde aynı olmakla beraber bazılarında ilave veya eksiltme yapılmak suretiyle farklı olabilmektedir. Örneğin İslam tarihinde ilk kurulan siyasi bir ekol olan Hâricîler kendi iman tanımlarını oluştururken katı tutumlarını adeta bu tanımın içine yerleştirmiş, imanı ikrar, tasdik ve amel olarak belirlemiştir. Onların bu iman tarifinde amel etmeyen Müslüman bir bireyin mümin kalma durumu söz konusu olmamıştır. Mu'tezile mezhebi de imanı söz, tasdik ve amel olarak kabul etmekle beraber amel etmeyen kimseyi en azından dünyada iken tekfir etmemiştir. Her iki fırkanın iman tanımındaki aşırılığın farkında olan ilk dönem Ehl-i Hadis âlimleri iman tariflerini onlarınkine benzer bir şekilde ortaya koymalarına rağmen amel etmeyi imanın olmazsa olmaz şartı olarak görmemişler, amel etmeyen Müslümanlardan iman vasfını kaldırmamışlardır. Ebu Hanife ve onun mezhebini benimseyenler ise Kur'an'da iman-amel ilişkisinden bahseden ayetlere binaen imanı dil ile ikrar kalp ile tasdik olarak benimsemiş, amelin imandan oluşunu kabul etmemişlerdir. İman hakkındaki bu tanımların yanında Kur'an ve sünnetin muhtevasına uygun olmayan bazı tarifler de yapılmıştır. Cehmiyye imanı kalbin marifeti olarak kabul ederken, Mürcie ve Kerramiyye imanı için dil ile yapılan ikrarı yeterli görmüş adeta imanı kuru bir

sözden ibaret saymıştır. Daha sonra teşekkül eden Ehl-i Sünnetin diğer iki kolu olan Mâturîdiyye ve Eş'âriyye ekolleri ise bir şeyi onaylayıp kabul etmenin merkezinin kalp olması hasebiyle imanı kalp ile tasdik olarak kabul etmiş, dil ile ikrarı ve ameli imanın şartlarından saymamıştır.

İbn Hazm Endülüs İslam devletinin en önemli âlimlerinden biridir. Her ne kadar fıkhıta zahirî mezhebine bağlılığıyla ön plana çıkmış olsa da bu yönünün dışında İslami ilimlerin birçok alanında eserler veren bir şahsiyettir. İbn Hazm metod ve tarzıyla Endülüslü diğer âlimlerden farklı bir yapıya sahiptir. Üslubu sert, dili sivri, ifadeleri keskindir. Kendi düşüncesine uymayan firkaları, görüşleri ve âlimleri bu yönüyle değerlendirir. Dolayısıyla verdiği hükümler ve yaptığı eleştiriler genel anlamda müsamahadan uzak olmakla beraber ağır ve kırıcı olmuştur.

İbn Hazm iman konusunda Ehl-i Hadis'in görüşünü benimsemiş, onların görüşüne muhalif olan her türlü düşüncüyü reddetmiştir. Mürcie ekolünü geniş bir mezhep olarak ele almış, Cehmiyye, Kerrâmiyye, Ebu Hanife, Maturidiyye ve Eş'âriyye'yi iman görüşlerinden dolayı Mürcie ekolünün alt kolları olarak lanse etmiştir.

İbn Hazm Cehmiyye, Kerrâmiyye ve Mürcie'nin iman anlayışlarına yönelttiği eleştirilerde elbette ki haklılık payına sahiptir. Çünkü bu firkaların iman anlayışları her dönemde Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından tenkide tabi tutulmuş, onlara çeşitli reddiyeler yazılmış, sahip oldukları bu anlayışın Kur'an'ın muhtevasına ve sahih olan sünnete aykırı olduğu dile getirilmiştir. Ancak onun Ebu Hanife ve taraftarlarını, Eş'ârî ve onun ekolünü Mürcie mezhebinin alt kolu olarak görmesi ve eleştiri oklarını bu açıdan onlara yöneltmesi kanaatimizce yanlış olup objektif kriterlere dayanmamaktadır. Sistemler, ekoller, fikirler ve kişiler elbette ki eleştirilebilir ve gerektiğinde eleştirilmelidir, ancak eleştiri yapılırken amacının dışına çıkmaması ve eleştiride doğruluğun ve ahlâkî ölçülerin gözetilmesi son derece önemlidir. İbn Hazm, Ebu Hanife ve taraftarlarını kendi perspektifinden değerlendirip Mürcie'den saysa da onları Ehl-i sünnete en yakın kimseler olarak görmesi ve küfürle itham etmemesi kabul edilebilir olmakla birlikte Eş'ârî ve ona bağlı olan âlimleri, imanı kalbin tasdiki olarak görmeleri sebebiyle Ehl-i Sünnete en uzak olan kimseler arasında Cehm b. Sahvan'la beraber zikretmesi ilmi açıdan kabul edilebilir bir durum değildir. Gerçek anlamda bir şeyi tasdik etme, onaylama ve inanma mahallinin kalp olması, Kur'an'da imanın kalple ilgili olduğunu belirten ayetlerin varlığı, yine Kur'an'da günah işleyen müslümanların mümin olarak vasfedilmesi ve Hz. Peygamber'in (sav), dilleriyle iman ettiklerini beyan eden bazı kişileri mümin olarak kabul etmesi gibi hususlar Ebu Hanife ve Eş'ârîlerin görüşlerinin doğruluğunu ispat etmekle beraber İbn Hazm'ın onlar hakkındaki eleştirisinin de haksızlığını ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Apaydın H. Y. (1999). "İbn Hazm", DİA, İstanbul: TDV Yayınları, 20/58-51

Bağdâdî, A. (ts). *el-Farku beyne'l-firak*. Kahire: Mektebetu İbn Sînâ.

Buhârî, E.A. (2002). *el-Camiu's-sahih*. Dımeşk: Daru İbn Kesir.

Ebu Hanife, N. (2017). *Fıkhı'l-Ekber, İmam Azam'ın Beş Eseri*. Çev. Mustafa Öz, 13. Baskı İstanbul: İfâv Yayınları.

İbn Hallikân, A. (1968). *Vefeyâtu'l-a'yân, ve ebnâu ebnâi'z-zaman*. Thk. Dr. İhsan Abbas, Beyrut: Daru Sadır.

İbn Hazm, E.M. (2017). *el-Fasl Dinler ve Mezhepler Tarihi*. Çev. Halil İbrahim Bulut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

----- (1996). *el-Fasl fi'l-milel el-ehvai ve'n-nihal*. Dr. Muhammed İbrahim Nasr, Dr. Abdurrahman Ümeyre, Beyrut: Daru'l-Cil.

----- (2016). *Tavku'l-hemame fi'l-ülfeti ve'l-üllefî*. Kahire: Muessesetu Hindavi.

----- (2018). *et-Takrib li haddi'l-Mantık, Mantık ve Dini ilimler*. Çev. İbrahim Çapak, Yusuf Arıkaner, İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları.

----- (2009). *ed-Durre fima yecibu i'tikaduhu*. Thk. Abdulhayy et-Türkmanî, Beyrut: Daru İbn Hazm,

----- (2004). *el-Usûl ve'l-furû'*. Thk, tşk, tsh, Dr. Atf İrakî, Dr. Semir Fadlullah Ebu Vafiye, Dr. İbrahim Hallal, Kahire: Mektebetu's-sikafetu'd-diniyye.

Karadağ C. (2009). "İbn Hazm ve Eş'ârîlik Eleştirisi" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1, Bursa: 89-102.

Kutlu S. (2006). "Mürcie" Maddesi, DİA., İstanbul: TDV Yayınları, 32/41-54.

----- (2018). *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*. 4. Baskı, Ankara: TDV Yayınları.

Öz M. (2014). *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. 3. Baskı, İstanbul: Ensar Yayınları.

Serdar M. (2005). *İbn Hazm'ın Kelâmî Görüşleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

----- (2015). *İbn Hazm'ın Eş'ârî Kelâmına Yönelik Eleştirileri*, Uluslararası İmam Eş'ârî ve Eş'ârîlik Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Beyan Yayınları, 2/89-120.

Şehristânî, T. (1998). *el-Milel ve'n-nihal*. Thk. Emir Ali Mehna Ali Hasan Fau'r, 7. Baskı, Beyrut: Daru'l-Marife.

Türçan G. (2011). "Ehl-i Sünnetin İman Tanımı Hakkında İbn Hazm'ın Eleştirilerinin Değerlendirilmesi" *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta: 26/1, 65-79.

Üveys A. (1998). *İbn Hazm el-Endelûsî ve cuhuduhu fi'l-bahsi't-tarihî ve'l-hedarî*. Kahire: İkinci baskı.

Üzüm İ. (2004). "Mezhep" maddesi, DİA., Ankara: TDV Yayınları, 29/537-542.

Zehebi, Ş. (1994). *Tarihu'l-İslam ve vefayatu'l-meşahiri ve'l-a'lam*. Thk. Ömer Abduselam Tedmuri, Beyrut: DaruTurasi'l-Arabi.

Extended Abstract

As a political and theological sub-sect (firka), the Murji'ah who postpone the judgment on committers of major sins is a common name given to communities that leave the status of those who commit major sins to Allah and do not express their opinions about the spiritual responsibilities of these major sinners. Along with this, various names were made about Murji'ah as "those who leave deeds ('amal) after intention and belief", "those who give hope to those who commit major sins" or "those who see that faith consists only spoken confession by the tongue". Murji'ah is a compromising political sub-sect that defends the unity of the Ummah, which emerged as a reaction to the ruthless attitude of the Umayyads towards the Kharijites and their other opponents other than the Kharijites and their contempt for Mawali (non-Arabs), especially the killing of Muslims each other. Murji'ah, who express many views on religious, political, fiqh and suffistical issues, stood out mostly with the theories of faith (Imaan). While mentioning them in Islamic sources, their views on faith were emphasized and various criticisms were made to them.

In this context, Ibn Hazm is one of the Andalusian Muslim scholars who has a deep knowledge of History, Geography, History of Religions, Kalam (Islamic Theology), Fiqh (Islamic Jurisprudence) and other disciplines. He also revealed his own views on the issues that these disciplines included in his works. However, he did not hesitate to criticize the thoughts of the people and sub-sects that he considered to be wrong and contrary to his own thoughts.

Ibn Hazm counted Ahl as-Sunnah, the Mu'tazila, the Murji'ah, the Shi'a and the Kharijites as the groups that emerged in the Muslim community. He classified these Islamic sub-sects as Ahl al-Haqq (the people of truth) and Ahl al-Bid'ah (the People of Innovation), accepting Ahl as-Sunnah as Ahl al-Haqq, and placing the rest in the category of Ahl al-Bid'ah. In his opinion, the Companions of the Prophet (pbuh), of course, the successors (tabi'un) following the path of the Companions (Al-Sahabah), the Ahl al-Hadith scholars, and every Muslim who adopts the views of the Companions and Tabi'un (the successors), no matter where they live until the Day of Judgment, are members of the Ahl as-Sunnah sect (madhhab). Those other than these are people of bid'ah (innovation). Therefore, in the thought of Ibn Hazm, the Mu'tazila, the Shi'a, the Murji'ah and the Kharijites are not in the Ahl as-Sunnah circle.

Ibn Hazm considered the majority of Muslims from the Murji'ah sect (madhhab). By keeping the scope of this madhhab wide, he accepted The Islamic theology schools of Al-Jahmiyya, An-Najjariyya and Al-Karramiyya as Murji'ah. Ibn Hazm who included the supporters of Abu Hanifa and the Ash'arites in this category stated that there is no difference between the Ash'arites and Jahm bin Safwan because the Ash'arites adopted the thought that "faith is the attestation (iqrar) of the heart".

Ibn Hazm said that among the sections he named as Murji'ah, those who were closest to Ahl as-Sunnah were Imam Abu Hanifa and members of his sect. Because, although Abu Hanifa and his followers excluded deeds ('amal) from the scope of faith (Imaan), they stipulated that the attestation (tasdiq) of the heart and the confession (iqrar) by the tongue were a condition for the definition of faith. According to him, those who are the furthest from Ahl as-Sunnah are Jahm bin Safwan, Abu al-Hasan Al-Ash'ari and Muhammad ibn Karram al-Sijistani. Because, Jehm and Al-Ash'ari adopted the view that "Faith is only the creed of the heart

". Based on these views defended by Ibn Hazm, it is understood that he did not accept the Ash'ari and Maturidi schools as Ahl as-Sunnah and included them in the sub-sect (firka) of Murji'ah. For, according to the majority of the scholars of these two schools, "Faith (Imaan) only consists of the attestation (tasdiq) of the heart".

Ibn Hazm accepted that faith is in the attestation (tasdiq) of the heart, in the utterance of the tongue and in the action of the limbs. According to him, faith decreases with disobedience (bad deed) and increases with obedience (good deed), so every obedience to Allah Almighty is faith. When Ibn Hazm adopts this definition for faith (Imaan), he is in agreement with the Kharijites, Salaf and Mu'tazila, but also differs from the Ash'ari and Maturidi schools of the Ahl as-Sunnah. However, Ibn Hazm accepted every theological sub-sect or person who does not include deeds in the description of faith as the people of bid'ah.

Ibn Hazm has tried to reveal that all the descriptions of faith (Imaan) other than the definition of it that he adopted are fault and wrong. For this reason, he dealt with every description about faith made by the Islamic theological schools, which he regarded as Murji'ah, and tried to refute them. In order to reveal the wrongness of the definitions of belief by these schools, which he does not regard as the Ahl al-Sunnah, he chose the evidences from the verses in general, but also made use of the features of the Arabic language. The first group that Ibn Hazm regards as Murji'ah and directed his criticisms is the Ash'arites, who argue that faith consists of the attestation (tasdiq) of the heart. However, Ibn Hazm included Jahm bin Safwan, who said "faith is the intuitive knowledge (ma'rifa) of the heart" to this group, and accepted the definitions of faith of the Ash'ari and Jahm as the same.

Ibn Hazm declared that he called a person believer (mu'min) whom Allah called him or her a believer (mu'min), and that he removed this name from a person whom Allah removed from him or her after faith (Imaan) occurred. However, Ibn Hazm stated that Allah did not remove the name of faith from those who abandon some deeds that Allah named as faith, and that therefore he stated that it was not possible for him to remove the name of faith from such people, but he also expressed that it may be correct to say that they lost not all of their faith, but a part of them.

Ibn Hazm evaluated the invalidity of Abu Hanifa and his followers' understanding of faith again on the basis of attestation (tasdiq). Ibn Hazm who claimed that all of them were invalid with something missing from the attestation, gave the Makkan polytheists as evidence. As stated in the verses, when asked them "who created the heavens and the earth", he said that they called "Allah" and also knew this with their hearts, and that they were named polytheists and unbelievers even though they knew that idols were created when they prostrated to them. Based on the fact that although the Qurayshi polytheists knew God with their hearts and confessed it with their tongues, they are not accepted as believers, Ibn Hazm states that faith means knowing Allah, his prophets and his books with the heart, then saying all these things with the tongue, doing all the fards (religious duties) properly, avoiding the forbidden things and then increasing the goodness and charity as much as someone can, and that the definition of faith by the group that he refers to as Ahl as-Sunnah is like reported that.